

Piri AXUNDOV, f.ü.f.d.
Qərbi Kaspi Universiteti

Fariz Əlisahib oğlu MURTUZOV
Qərbi Kaspi Universiteti. Tarix və fəlsəfə kafedrası, magistrant
E-mail: farizmurtuzov@mail.ru

AXC HÖKÜMƏT NÜMAYƏNDƏLƏRİ ARASINDA SOVET RUSİYASINA MÜNASİBƏTDƏ FİKİR AYRILIQLARI

Xülasə

1920-ci ilin yazında respublikada siyasi qeyri-sabitliyin dərinləşməsinin mühüm amili müxtəlif müsəlman partiyaları: Müsavat, Ehrar, İttihad, sosialistlər, partiyasızlar qrupu və s. arasında mübarizənin kəskinləşməsi oldu. İkinci ən böyük fraksiya olmaqla Parlamentin, İttihadın verdiyi qərarların xarakteri üzərində əhəmiyyətli təsiri oldu. Hakim Müsavat partiyasında nifaqın başladığı, dövlətin daxili və xarici siyasəti məsələlərində fikir birliyinin olmadığı bir şəraitdə “İttihad”ın parlamentdəki mövqeyi gücləndi və parlamentə öz şərtlərini diktə etməyə başladı.

Açar sözlər: Müsavat, İttihad, Parlament, sosialist, Sovet Rusiyası

UOT: 93/94

DOI: 10.54414/ZJYT8969

Giriş

1920-ci ilin yazında respublikada siyasi qeyri-sabitliyin dərinləşməsinin mühüm amili müxtəlif müsəlman partiyaları: Müsavat, Ehrar, İttihad, sosialistlər, partiyasızlar qrupu və s. arasında mübarizənin kəskinləşməsi oldu. İkinci ən böyük fraksiya olmaqla Parlamentin, İttihadın verdiyi qərarların xarakteri üzərində əhəmiyyətli təsiri oldu. Hakim Müsavat partiyasında nifaqın başladığı, dövlətin daxili və xarici siyasəti məsələlərində fikir birliyinin olmadığı bir şəraitdə “İttihad”ın parlamentdəki mövqeyi gücləndi və parlamentə öz şərtlərini diktə etməyə başladı. Bunu nəzərə alan Müsavat hətta 1919-cu ilin dekabrında sonuncu hökuməti qurarkən belə, sol müxalifəti təcrid etmək ümidi ilə bu partiyanın koalisiyaya dəvət edilməsini zəruri sayırdı. Eyni zamanda, o, konkret siyasi məqsəd güdüdü - panislamizm və bolşevizmin bərkəməlliyindən istifadə etməklə, "İttihad" partiyasının simasında parlamentin sağçı hissəsini öz tərəfinə çəkdi [3, s. 54]. Amma hadisələrin gedişi Müsavat başqanlarının ümidlərini doğrultmadı. Hökumətə daxil olmaq üçün “İttihad” üç şərt qoyur: 1) bütün müsəlman partiyaların koalisiyasına riayət etmək; 2) daxili işlər nazirinin portfelinin M. H. Hacinskiyə verilməsi və 3) dövlət nəzarəti vəzifəsinin öz

partiyasının nümayəndəsinə verilməsi. Sonuncu postu tutan “İttihad” bununla da hökumətdəki gələcək fəaliyyətinin əsas istiqamətini – dövlət strukturlarında sui-istifadə hallarına qarşı mübarizəni əvvəlcədən müəyyənləşdirdi. Bu sui-istifadələrdə iştirak edənlərin müəyyən edilməsi üçün genişmiqyaslı, əsasən təbliğat kampaniyası başladı.

Əsas Mətn

Hücumlar o həddə çatdı ki, “İttihad” öz siyasi rəqibini öz partiyasının təbliğatını aparmaq üçün dövlət vəsaitindən qeyri-qanuni istifadə etməkdə ittiham etməyə başladı [2, s.112]. “İttihad”ın başladığı kampaniya M.H.Hacinski tərəfindən onun şöbəsinə davam etdirildi. Onun təmizlənməsi nəticəsində bir çox məmurlar xidmətdən uzaqlaşdırılıb. M.H.Hacnskinin bu hərəkətləri və onun fəhlə hərəkətinin liderləri və bolşeviklərlə flört etməsi Müsavat və Partiyasız parlament fraksiyasının narazılığına səbəb oldu. Onu bolşevizmə meyilli olmaqda ittiham etməyə başladılar. Bununla belə, auditin nəticələrindən göründüyü kimi, audit zamanı açıq-aşkar özbaşnalıq və korrupsiya faktları aşkar edilmişdi. Hücumun obyektivi Qazaxıstan general-qubernatoru, xarici işlər naziri F.Xoyskinin qardaşı oğlu Xoyski idi. M. H.

Hacinski itti-hadislərin tələbi ilə, Müsavat və partiyasızlar fraksiyasının razılığı olmadan onu tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırdıqda, bu, Hacinskinin hərəkətlərindən narazılıq və onu Daxili İşlər naziri vəzifəsindən geri çağırmaq üçün daha bir səbəb oldu.

“İttihad” partiyası Sovet hökumətinə qarşı müəyyən qədər bolşevikpərəst mövqe tutdu. “İttihad” qəzeti yazırdı: “Bolşevizm İslam hüdudlarından kənarında silahlı qüvvə olduğundan və bütün bəşəriyyətin, o cümlədən İslamın, Avropada bütün növ əsarət və zülmədən, kapitalizmədən və imperializmədən azad olmaq üçün mübarizə aparır” [1, s.173]. Partiya qəzetində sosializmlə İslamın uyğunluğu haqqında məqalələr dərc edilmişdi. Yalnız mənəvi məsaj, həm də müsəlmanların siyasi-ictimai həyatı üçün ilkin forma idi” [9, s.55].

Azərbaycan cəmiyyətində sabitliyi pozan digər amili hökumətin xarici və daxili siyasətini kəskin tənqid edən kifayət qədər qüvvə ilə onun sol qanadının dayanmağa başladığı əsas Müsavat partiyasının sıralarında qeyri-sabitlik göstərmək olar. Parlamentdəki partiyasızlar qrupunun rəhbəri Behbut-xan Cavanşir və Müsavat partiyasının üzvü Məmməd Həsən Hacinski də Rusiya ilə dostluq münasibətlərinin qurulmasının tərəfdarı idilər [6, s.115].

Respublikada siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi parlament və hökumətin işində də özünü göstərirdi. Yeni hökumətdə əmək və kənd təsərrüfatı naziri portfelini qəbul edən A.Pepinov 1919-cu il dekabrın 28-də həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının iştirakı ilə əmək məsələsinə dair müşavirə keçirdi. Nazir rəhbərlik etdiyi nazirliyin proqramını dinləyicilərə açıqlamış, rəhbərliyin həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının işinə qarışmamasını diqqətə çatdırmışdı.

Hökumət Mərkəzi Fəhlə Klubunu bağlamaq üçün bir neçə dəfə cəhd etdi. MK-nın binası ilk dəfə 1919-cu il dekabrın 9-da möhürləndi [4, s.123]. Buna cavab olaraq Fəhlə Konfransının Rəyasət Heyəti işçiləri etiraz əlaməti olaraq ertəsi günə təyin edilmiş tətilə çağırırdı. Bu, hakimiyyəti Mərkəzi Fəhlə Klubunun binalarını açmağa məcbur etdi. Fəhlə sinfinin mənafeyinin müdafiəsi bayrağı altında gizlənən bolşeviklər də milli hökumətə qarşı mübarizə apardılar. Bu siyasət bir çox cəhətdən Moskvanın diktəsi ilə

həyata keçirilirdi, respublikanın əsl mənafeyinə yad idi və Azərbaycanın müstəqilliyinin əsaslarını təhdid edirdi. Bolşevik təşviqatçıları işçilər arasında şayiə yayırdılar ki, Daxili İşlər Nazirliyi işçilərin öz hüquqları uğrunda mübarizə aparmasına mane olur. Bununla bağlı respublikanın daxili işlər naziri M.Vəkilov bəyan etdi ki, nazirlik fəhlə sinfinin iqtisadi və hüquqi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması uğrunda apardığı mübarizəyə müdaxilə etmək niyyətində deyil, eyni zamanda, bütün vasitələrlə dövlət əleyhinə olan bütün hərəkətləri yatırardı [6, s.116].

1919-cu ilin dekabrın 28-də Müsavat partiyasının tanınmış üzvləri və bir qrup partiyasız (cəmi 12 nəfər) F.Xoyskinin kabinetində toplandı. Baş nazir N.Usubbəyovun başçılığı ilə müsavətçi nazirlər də iştirak edirdi. Bu tarixi görüşdə ölkənin vəziyyətinin təcili və təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsini tələb edən son dərəcə ciddi olduğu yekdilliklə qəbul edildi. Hökumətə aşağıdakı proqram təklif edildi:

1. M.H.Hacinski daxili işlər naziri vəzifəsindən azad edilsin və onun yerinə kommunistlərə qarşı mübarizəni təşkil etməyə qadir olan şəxs təyin edilsin;

2. Mümkün getmə halında M. H. Hacinski ilə birlikdə nazirlər - sosialistlər dərhal onları başqaları ilə əvəz edilsin;

3. Parlament buraxılsın və hökumətə siyasət və milli müdafiə xaricində ən geniş səlahiyyətlər verilsin;

4. 6 aydan sonra Müəssislər Məclisinə seçkilərin təyin edilsin [8, s. 9].

Bolşevik təcavüzünü nəzərə alan F.Xoyski hökumətdən respublikada fəvqəladə vəziyyət elan edilməsini, parlamentin buraxılmasını və yaxın vaxtlarda Müəssislər Məclisinə seçkilərin keçirilməsini tələb etdi [6, s.117]. Rusiyada bolşevik hökuməti ilə münasibətlərin qurulması ilə bağlı partiyaların mövqelərində kəskin qütbləşmə baş verdi. 1920-ci il yanvarın 15-də A.Səfikürdski sosialist fraksiyasının adından Sovet hökumətinin notasına hökumətin mövqeyi ilə bağlı xarici işlər naziri F.Xoyskiyə sorğu ünvanladı və azərbaycanlıların cavabını fraksiyaların nümayəndələri ilə hökumətin müzakirə etməsini təklif etdi. Bu təklifin qəbulunun hökumətin bu məsələnin həllindən

geri çəkilməsi demək olacağı və parlamentin fəaliyyətində ixtilaf yarada biləcəyini nəzərə alaraq, əksəriyyət hökuməti dəstəkləmək qərarına gəldi. Sosialistlər və “İttihad” Çiçerin qeydinə müsbət cavab verilməsinin tərəfdarı idi. Onun üzvlərindən bəziləri möhkəm hökumət kursuna qarşı çıxdılar. Əsas mübarizə liberal kursun tərəfdarı olan Azərbaycanın daxili işlər naziri M. H. Hacinski ilə radikal tədbirlərin tərəfdarı, xarici işlər naziri F. Xoyski arasında alovlandı. Radikallar qalib gəldi və 1920-ci il fevralın 18-də M. H. Hacinski daxili işlər naziri vəzifəsini tərk etdi, lakin o, yeni nazirlik portfeli - ticarət, sənaye və ərzaq naziri aldı. Müsavat Partiyasının üzvü M.Vəkilov daxili işlər naziri təyin olundu [5, s. 27]. F.Xoyskinin başçılıq etdiyi digər qrup isə Hacinskinin məruzəsini mənfi qarşıladı. F.Xoyski qeyd edirdi ki, heç bir Rusiya partiyası və heç bir Rusiya hökuməti müstəqilliyi könüllü olaraq tanımayacaq.

Müsavatın M. H. Hacinskini daxili işlər naziri vəzifəsindən geri çağırmaq niyyətindən xəbər tutan “İttihad” koalisiya hökuməti haqqında sazişi ləğv etmək və hökumətdəki nümayəndəsini geri çağırmaq qərarına gəldi [6, s.118]. Güzəştə meyilli olan M.H.Hacinski bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmədi və Daxili İşlər Nazirliyi hökumətdə, məsələn, ordudan fərqli olaraq, bolşevik təbliğatına tabe olmayan yeganə orqan idi. Daxili İşlər Nazirliyini gücləndirmək üçün partiya M. Vəkilovun təyin edilməsini tövsiyə etdi. Vəkilov hökumətdə ən gənc nazir, onun müavini isə partiyanın radikal liderlərindən biri olan Ş.Rüstəmbəyov idi. Sonuncuların söyləri ilə antidövlət ünsürlərinə qarşı fəal mübarizə başlandı, bolşeviklər arasında həbslər aparıldı, fəhlə klubları və ən mürtəce qəzetlər (Vahid Rusiya, Noviy mir) bağlandı və s. Bu təyinatlarla razılaşmadığını bildiren “İttihad” partiyası baş nazir N.Yusifbəyliyə partiyalarla məsləhətləşmələr aparmağı və M.H.Hacinskini nazir postunda buraxmağı təklif etdi. Lakin partiya fraksiyaları arasında aparılan danışıqlar heç bir nəticə vermədi, bu da partiyanın sıradan çıxmasına səbəb oldu. Müsavatı “İttihad” qanunsuz olaraq hakimiyyəti ələ keçirməkdə ittiham edərək, “Müsavat”ın təsadüfən parlamentdə çoxluq təşkil etdiyini bildirdi. Partiyanın mətbu orqanı olan “İttihad” qəzeti Müsavatın hakim

mövqeyinin qeyri-legitimliyini sübut edərək yazırdı: “O zaman xalqın iradəsini azad ifadə etmək olarsa, seçkilər nəticəsində hansısa partiya çoxluq təşkil edərsə, o zaman o, öz iradəsini azad edir. Parlamentdə say üstünlüyü, qəzet davam edir, “Müsavat Tiflisdən polis satrapları gətirdi və onları qamçı ilə doldurdu” [7, s.18]. Bolşeviklərin rəğbətini qazanmaq üçün “İttihad” hökumətin əleyhinə çıxış etdi. Hökumətin bolşeviklərə qarşı tədbirləri, onların fikrincə, onlarla qamçı dili ilə deyil, kökə dili ilə danışmaq olar və olmalıdır [7, s.23]. Nazir - Sosialist A. Pepinov Parlamentin növbəti iclasında bu haqda etiraz etdi. Nazirin bu bəyanatı təcili müzakirə etmək təklifi hökumətin səs çoxluğu ilə rədd edildi. Sonra A.Pepinov parlamentin növbəti iclasında partiyasının qərarına uyğun olaraq istefa verdiyini elan etdi [1, s.90]. Və artıq 1920-ci il martın 23-də o, nazir səlahiyyətlərini istefa verdi. Bu, vəziyyəti çətinləşdirdi. A.Pepinovun ardınca daha bir sosialist nazir Camo bəy Hacinski aprelin 9-da istefa verdi [6, s.121]. Sosialistlərin və İttihad nümayəndələrinin gətməsi hökumət böhranını daha da gücləndirdi. Hökumətdə tək qalan müsavatçılar daha Nazirlər Kabinetinin süqutunun qarşısını ala bilmədilər.

Sosialist fraksiya radikal sosialist hökumətinin yaradılmasında təkid edirdi. M.Y.Cəfərov, M.H.Hacinski, M.Ə.Rəsulzadə baş nazir vəzifəsinə məsləhət görüldülər. Ehrarilər də yeni hökumətin yaradılmasının tərəfdarı idilər: “Hadisələr göstərdi ki, onlar deyirdilər ki, hökumətdəki çoxluq nəinki radikallaşma yoluna düşmək niyyətində deyil, əksinə, vəziyyəti daha da gərginləşdirir” [6, s.122]. 1920-ci il aprelin 15-də Aslanbek Kardaşev də Ehrar adından koalisiyadan çıxdığını və hökumətdən öz nümayəndələrini geri çağırıldığını elan etdi.

Nəticə

Beləliklə, müstəqilliyi müdafiə edən bütün siyasi qüvvələrin birgə səmərəli fəaliyyətinə olan ümidlər özünü doğrultmadı. Sovet təhlükəsinə qarşı mübarizə üçün ümumi platforma hazırlamaq da mümkün olmadı, nəticədə sovet qoşunlarının Azərbaycan sərhədlərinə yaxınlaşması haqqında ilk xəbər hökumətin dağılmasına səbəb oldu.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Demokratik Respublikası (tarix, iqtimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyat). Bakı, Azərneşr, 1992
2. Nəsənlі С. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918 - 1920), Bakı, 1993
3. Rəsulzadə M. Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti, Bakı, 1990
4. Абдуллаева А. Ф. Культурно-просветительская деятельность массовых рабочих организаций в Баку и его районах (конец 1918 - начало 1920 года), Баку, 1992
5. Адрес - календарь Азербайджанской республики на 1920 г., Баку, 1920
6. Азербайджанская Демократическая Республика. Баку: "Елм", 1998
7. Балаев А. Азербайджанское национально-освободительное движение 1917–1920 гг. Баку, 1990
8. Рустамбейли Ш. Из печального прошлого. Журнал "Северный Кавказ", 1934, ноябрь
9. Swietohowski Tadeusz. Russian Azerbaijan. 1905-1920. The shaping of National identity in a Muslim community Cambridge University Press. Cambridge, 1985.

Пири АХУНДОВ
Фариз Алисахиб МУРТУЗОВ

РАЗНОГЛАСИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ПРАВИТЕЛЬСТВА АДР К ОТНОШЕНИЯ СОВЕТСКОЙ РОССИИ

Резюме

Весной 1920 г. важным фактором углубления политической нестабильности в республике явились различные мусульманские партии: «Мусават», «Эхрар», «Иттихад», социалисты, беспартийная группа и др. обострилась борьба между Будучи второй по величине фракцией, парламент имел значительное влияние на характер решений, принимаемых Союзом. Позиции «Иттихад» в парламенте укрепились, и она начала диктовать парламенту свои условия в ситуации, когда в правящей партии «Мусават» начались разногласия и не было единого мнения по вопросам внутренней и внешней политики государства.

Ключевые слова: Мусават, Союз, Парламент, социалистическая, Советская Россия.

Piri AKHUNDOV
Fariz Alisahib MURTUZOV

DIFFERENCES OF OPINION AMONG REPRESENTATIVES OF THE APC GOVERNMENT REGARDING THE ATTITUDE OF SOVIET RUSSIA

Summary

In the spring of 1920, various Muslim parties: Musavat, Ehrar, Ittihad, socialists, non-party group, etc., were an important factor in the deepening of political instability in the republic. there was an intensification of the struggle between Being the second largest faction, the Parliament had a significant influence on the nature of decisions made by the Union. The position of "Ittihad" in the parliament strengthened and it started dictating its conditions to the parliament in the situation where the discord started in the ruling Musavat party and there was no consensus on the issues of the state's internal and foreign policy.

Keywords: Musavat, Union, Parliament, socialist, Soviet Russia

Daxil olub: 26.08.2023